

«ФІЛОСОФІЯ ЧОРНОЗЕМУ», ЯК МИСЛИТЕЛЬНИЙ АЛГОРИТМ ПРАВЛЯЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОЕКТАХ ЗМІН НА СЕЛІ 1990 – 2000-Х РОКІВ

В статті розглядаються особливості участі українського політичного класу у формуванні земельної політики. Стверджується, що сформована думка про те, що лише наявність родючих чорноземів може стати гарантією соціально – економічного успіху села і аграрної сфери стала його помилкою. Проаналізовано зміни в психології селянства, ставленні їх до проблем власності. Окремі сюжети статті розкривають обставини змін життєвих стратегій трудівників села, зародження підприємництва.

Ключові слова: село, селянство, земля, економіка, підприємці, міфи.

Під час парламентських слухань у Верховній Раді України, присвячених земельній реформі в Україні, які відбувалися 21 грудня 2016 р. директор Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» С. Балюк розвінчав два міфи про унікальність українських чорноземів. Перший: площі українських чорноземів становлять 26 млн. га (у світі – 320 млн. га), що становить не 20, і не 30%, а лише 8 – 9%. Другий – про виняткову родючість українських чорноземів. Це вже ґрунти з середнім рівнем родючості. За останні 130 років вони втратили 30 – 40% гумусу. Сьогодні вміст поживних речовин в наших ґрунтах вдвічі нижчий, ніж у ґрунтах Західної Європи, де ера хімізації триває 150 років. Близько 15 млн. га перебувають у деградованому стані. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, близько п'ятої частини орних земель в Україні відносилися до непридатних.

Українське суспільство з давна сформувало власний «народний погляд» на погодження і виняткове значення в житті країни і пересічної людини значення чорнозему, або «землі чорної». Перша згадка про темні ґрунти знаходимо у «Слові про родючість землі» виголошеному в 1756 р. в Санкт – Петербурзі професором ботаніки і натуральної історії Й.Х.Гебенштрейтом. Чорнозем називають чудом біосфери, її дивовижним витвором. Варто нагадати, що зразок чорнозему з Добровеличківського району Кіровоградської області перебуває в Лабораторії земельних ресурсів Європи як «еталон чорнозему».

В 1990-і роки почалося безконтрольне освоєння земель і здебільшого це сінокоси, пасовища, заболочені й перезволожені території. Спостерігалось і посилення техногенного навантаження та угіддя, які вирізнялися якісним хімічним складом. КСП, відмовившись від ведення землеробства за принципом сівозмін, здебільшого по кілька років поспіль вирощувала на одних і тих же угіддях соняшник, кукурудзу, ріпак та інші культури. Тривале екстенсивне використання угідь негативно позначалося на стані довкілля. Площа орних земель щорічно скорочувалась на 10 тис. га. Протягом 1991 – 1999 рр. площа сільгоспугідь зменшилась більше як на 1 млн. га, у тому числі орних земель – на 400 тис. [6, с. 12].

У суспільній свідомості зберігалось багато в чому міліарне розуміння взаємодій людини і природи. Протягом 1990 – 2000-і роки на політичному рівні продовжувались дискусії стосовно кількості можливого використання техніки у сільгоспвиробництві. Переважала думка, що чим більше то тим краще, висловлювалось занепокоєння зменшенням одиниць техніки порівняно з радянським минулим. Не були проведені відповідні обрахунки та визначено такої кількості, яка б не створювала техногенного навантаження на природу. Конструкторське проектування тракторів та іншої сільськогосподарської техніки практично спрямовувалось на нарощення їх фізичної потужності, майже зовсім не розглядалися можливі наслідки

впливу її на ґрунт та сільгоспугіддя. На українських ланах довго затримувались великі гусеничні трактори. Ця техніка, оснащена потужними двигунами, нещадно руйнувала родючий шар. В країнах ЄС завжди віддавалась перевага універсальним колісним тракторам, які відрізнялися рядом економічних, технологічних і екологічних переваг. В США при розробці сільгосптехніки вже в 1970-і роки використовувався так званий принцип «бізона», суть якого в тому, що тиск техніки на ґрунт не повинен перевищувати тиск, який створює бізон. Країни світу значно раніше зрозуміли те, що саме від потужності двигунів зростала продуктивність обробітку ґрунту, мінімізувались техногенні впливи. На початку 1990 років середня потужність двигунів вітчизняних тракторів досягла 80 кВт на 100 га, тоді як в Німеччині, Германії, Бельгії, Данії, Італії відповідно 284; 243; 214; 213; 162 кВт [17].

Використання великої кількості техніки у сільському господарстві, особливо технічно несправної сприяло утворенню токсичних компонентів в продуктах згорання двигунів. З відпрацьованими газами двигунів внутрішнього згорання виділялись такі речовини як оксид вуглецю, вуглеводні СН, оксиди азоту NO, з'єднання свинцю, альдегіди, канцерогенні речовини. З автомобільними вихлопами потрапляло в атмосферу близько 200 токсичних речовин, шкідливих здоров'ю. Оксиди азоту виступали утворюючим елементом – фотохімічного смогу.

Традиційна технологія вирощування сільськогосподарських культур з використанням важких тракторів призводило до зміни їх агрофізичних властивостей. В 1990-і роки в зернових господарств кожна точка поля від трьох до п'яти разів піддавалась дії тракторів. При цьому ущільнювалося в середньому від 30 до 80% площ сільгоспугідь [15, с. 15].

Процеси ерозії ґрунтів розвивались невпинно і охоплювали все більш площі сільгоспугідь. Особливо водна ерозія розвивалась в гірських регіонах, які ставали зонами екологічного лиха, проявлялись чи не щороку. Закарпаття, Буковина, Поділля особливо відчутно пережили наслідки повені 2008 р. Ерозія ґрунту має здатність до інтенсивного саморозвитку. Водна ерозія найчастіше проявлялась у вигляді зливу верхнього шару ґрунту чи розмиву його вглибину. Найбільш руйнівний характер мала площинна ерозія, оскільки внаслідок відсутності регуляторів стоків, дощові і снігові води змивали зв'язуючі компоненти і токсикодисперсні частини ґрунту. Відбувалось збіднення його поживними речовинами і втрачалась здатність утримувати вологу. На таких ґрунтах зникала рослинність, посилювались процеси розмиву ґрунту, утворювались вимоїни, а згодом і яри.

Вітрова ерозія полягала у видуванні і переміщенні вітром дрібних сухих частинок ґрунту і гірських порід, і призводила до збіднення його дрібноземом, гумусом, основними елементами мінерального живлення рослин. Регулярно вона діяла в Криму та шістнадцяти областях України [9, с. 80].

Інтенсивні вирубки лісів позбавляли ґрунти захисту. Поверховий стік вони зростав удвічі, а то і втричі, а отже ґрунти пересушувались.

В 1990-і – 2000-і роки відбувалось тотальне порушення основоположного принципу землеробства – сівозміні. Висівання одних і тих культур на одному і тому полі кілька років поспіль розвивали, посилювали впливи негативних біологічних, хімічних, фізичних факторів у ґрунті і, як наслідок, знижувало продуктивність рослин, призводило до нагромадження інфекцій, забур'яненості, розповсюдженню шкідників. У країнах ЄС в практиці сільгоспвиробництва цей принцип унормовується законодавчо і передбачає чотирирічне чередування культур: пшениця – картопля – кукурудза на силос – цукрові буряки. Законом також забороняється вирощувати картоплю частіше, ніж один раз на три роки [12, с. 13 – 15].

В 1990-і роки багато в чому зберігалася радянська практика, коли у сільському виробництві широкомасштабно використовувались міндобрива на основі технократичного стереотипу, спрямованого власне на механічне вирішення проблем галузі, коли на надзвичайно складні природні системи екстраполювались уявлення, вироблені при вивченні простих технічних систем. При цьому фактично не бралася до уваги та принципова відмінність сільського господарства, яка полягає в тому, що воно функціонує на основі природної екосистеми, а тому обмежене біологічними законами трансформації речовини і енергії та фізіологічними можливостями культурних рослин чи сільськогосподарських тварин.

Втручання людини у сільське довкілля залишалось традиційним попереднім радянським десятиліттям, мало на меті передусім справжню погоню за забезпеченням високих валових обсягів зерна. Зернова лихоманка притуплювала увагу сільгоспвиробників до екологічних питань, ставали звичними прояви порушень правил агротехніки. Більшість керівників і спеціалістів сільгосппідприємств, що здобували освіту і професійні навички в радянську епоху, продовжували розглядати єдиним засобом нарощення обсягів виробництва хімічних речовин, міркували через призму проблеми пошуків шляхів підпорядкування природи, спрощення технологічного процесу у землеробстві.

Ґрунти в Україні залишались перевантаженими мінералами і потребували привнесення їх балансу за поживними речовинами. В 1970 – 1980-і роки внаслідок того, що хімічна промисловість недовиробляла фосфорну кислоту, мізерна кількість вироблялась змішаних і складних добрив, а отже у надмірній кількості вносились добрива з порушеним балансом хімічних речовин [18, арк. 213]. Використання міндобрив у підвищених дозах прискорювало процес розладу гумусу, швидкої втрати агробіологічних властивостей, місткості, спричиняло його руйнацію. Крім того в практиці радянських господарств переважав поверхневий спосіб внесення добрив. Він був нераціональним і екологічно шкідливим. Жодної критики не витримували способи їх зберігання.

На жаль, український політичний клас продовжував мислити історичними категоріями та свої зусилля в політичних і наукових дискусіях спрямовував в площину з'ясування такого питання: «Які будуть реальні наслідки купівлі – продажу землі сільськогосподарського призначення». Проблеми розвитку на селі підприємництва, індивідуалізму і відповідальності, запровадження морально – етичних стандартів у поведженні з землею залишалися поза увагою. Політики забували, що передовий світовий досвід показує, що купівля – продаж землі сільськогосподарського призначення виступала гальмом аграрної економіки.

В 1991 – 2018 рр. відбувався злам життєвих стратегій трудівників села, болісний процес подолання тоталітарних ментальних традицій та посттоталітарних комплексів. Утвердження і розвиток приватновласницьких відносин вело до зміни моральних критеріїв в оцінці нетрудових доходів, біржових спекуляцій, посередницької діяльності.

Рівень підприємницької орієнтації громадян на селі був значно нижчим, ніж у місті. За даними соціологічного моніторингу «Людина і ринок», в українському суспільстві лише 19% респондентів виявили готовність і бажання займатися підприємницькою діяльністю [5, с. 127]. Більшість сільського населення дотримувалось патерналістської життєвої стратегії – «гарантований дохід за мінімуму праці», тобто в них залишались стереотипи колгоспно-радгоспної системи, яка гарантувала певну матеріальну стабільність, убезпечувала від ризиків.

Більшість сільського населення мало орієнтувалось на підприємницький вид діяльності. Запитаних респондентів (в 2001 р.) у селах Івано-Франківщини 53%

сказали, що не бажали змінювати свою роботу і хотіли б далі працювати за наймом, і вести особисте господарство. Лише 11% мріяли про власний бізнес, воліли займатись поряд з наймом ще і підприємництвом. Близько 18% висловились за бажання мати власну справу [14, с. 96 – 99].

В досліджувані роки ставлення у суспільстві до сільського господарства було неоднозначним, переважала традиційна недооцінка його значення. Вважалось, що основою суспільного добробуту є кількість виробленої енергії і металу на душу населення. У розвинутих суспільствах, демократичних політичних інститутах сільське господарство передусім асоціювалось з добробутом, продовольчою безпекою, соціальним комфортом. ФАО ООН ще в 1960-і роки визнала, що добробут нації оцінюється за рівнем забезпеченості населення продуктами харчування [3, с. 6 – 13]. В Україні складалась ситуація у той спосіб, за яким праця банківського працівника вчетверо вважала суспільно важливішою, ніж праця селянина, який виробляв продукти харчування.

На селі виявилось небагато сильних, вмілих, ініціативних особистостей, які здатні були займатись підприємництвом. Психологи, економісти переконують, що для підприємливої особи властиві такі риси, як особливий погляд на речі, воля, передчуття, здатність ризикувати, виділити нове й реально його здійснювати, здатність йти вперед поодинокі, діяти в умовах невизначеності, терпіти невдачу, приборкувати страх перед невизначеністю, вміння впливати на людей, бути впливовим [11, с. 75 – 78].

У реальному житті не кожен може бути підприємцем. Відомо, що 1% людей обдаровані винятковою творчою здатністю до цієї діяльності, 10% – високою і 60% – помірною здатністю. Решта таких рис не мали. В кінці 1990-х років у сільському господарстві України понад 20% керівників господарств, понад третину спеціалістів та близько половини керівників середньої ланки не мали достатніх підприємницьких здібностей [11, с. 77].

В Україні був відсутній досвід, який характеризував би підприємництво з позитивного боку. Зберігалось у суспільстві багато в чому підхід, який культивувався в радянські часи. Відомо, що цій проблемі уваги не приділялось ні теоретиками, ні практиками, а сам «термін» офіційно не визнавався і не вживався. На поч. 1990-х років в українському суспільстві відразу сформувався два різні погляди на цей вид виробничо-господарської діяльності: від повного заперечення його позитивної ролі до визнання панацеєю, здатною вирішити всі проблеми і труднощі економіки і вивести країну у світовий простір як рівноправного партнера цивілізованих країн.

Вітчизняна економічна думка лише приступила до освоєння теорії і практики підприємництва. В кінці 1990-х років у науковій літературі відсутнє єдине трактування суті і змісту підприємництва. Найчастіше підприємництво розглядалось як господарська або інша діяльність окремої особи (групи осіб), спрямована на задоволення потреб людини за умов ринкової економіки і отримання прибутку. Окремі дослідники визначали підприємництво не просто як господарська діяльність, а як тип господарської поведінки, для якої характерні організаційно-господарське новаторство, пошук нових ефективніших засобів використання ресурсів. Закон України «Про підприємництво» визначав його як самостійну ініціативу, систематичну на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконання робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку. Вчені Інституту аграрної економіки розглядали його системою відносин між суб'єктами господарювання з приводу особливого типу діяльності по задоволенню суспільних потреб шляхом здійснення новаторської функції, стратегічно зорієнтованої на успіх [7, с. 30 – 33].

В Україні зберігалось багато чинників, що стримували розвиток підприємництва: психологічна невідповідність основних верств населення до позитивного сприйняття таких понять, як підприємець і підприємництво; недосконалість системи оподаткування доходів і прибутків підприємців, часта зміна податкової системи; фіскальний характер ліцензування та патентування; безсистемність у роботі контролюючих органів; тиск кримінальних угруповань; правова необізнаність підприємців-початківців; відсутність сталої підтримки з боку держави, хоча б на початковому етапі становлення.

За результатом проведеного Центром соціальних і маркетингових досліджень «Соціс» у 2000 р., 48% сільських респондентів не підтримували курс реформ [13, с. 173]. За даними дослідження, проведеного у 2005 р. Українським інститутом соціальних досліджень, 2/3 селян позитивно віднеслись до норми Закону України «Про особисте селянське господарство», згідно з якою діяльність, пов'язана з веденням ОСГ, не належить до підприємництва. У разі якщо для реалізації своєї продукції ОСГ необхідно буде реєструвати як суб'єкта підприємницької діяльності, 41% їх власників заявили, що шукатимуть канали реалізації, де не вимагатимуть відповідних документів, і 41% – скоротять виробництво до потреб родини [10, с. 58 – 60].

На селі не було створено передумов для розвитку підприємництва. Вважалося, що вирощувати і реалізовувати сільськогосподарську продукцію набагато простіше в особистих селянських господарствах – без державної реєстрації та сплати податків.

Державні програми із забезпечення селян роботою через брак коштів часто залишались не виконаними. Крім того, в законодавстві не було чітко прописані процедури доручення до цього підприємців, що розвивали бізнес на селі. Через бюрократичні перепони вони віддавали перевагу сезонним і тимчасовим працівникам. За законодавством ті підприємці, що брали на себе зобов'язання працевлаштувати 5-10 чол., обов'язково повинні були зареєструвати власне виробництво та виділяти відповідні кошти до соціальних фондів, сплачувати податки тощо. Більшість їх прагнула цього уникати.

В 1990 – 2000-і роки селяни мали надто звужені можливості у відкритті власної справи. Малі підприємства на селі відкривались надто повільно, незважаючи що вони були хорошим полігоном для працевлаштування безробітних. Часто цей вид підприємництва не приживався. Дослідження зарубіжних спеціалістів показали, що основними причинами невдач малого бізнесу на селі були: некомпетентність, тобто нездатність вести справи в силу фізичних, моральних і інтелектуальних причин (40%); відсутність управлінського досвіду (15%); недостатність знань (17%); брак професійних навичок (15%) [8, с. 130 – 132]. Справді, було іноді так, що відкривши крамницю на селі, підприємець змушений був освоювати навички торгівлі тощо. У Миколаївській області місцеві органи влади, виконуючи можливі шляхи усунення тотального безробіття на селі, використовували таку форму зайнятості як оплачувальні громадські роботи, що не потребували спеціальної кваліфікації і виконувались на договірній основі: підсобні і ремонтні роботи на будівництві житла; будівництво шляхів землевпорядні й меліоративні роботи; виконання сільгоспробіт. В 2003 р. в області на селі відкрили власну справу 289 громадян; здебільшого це такий вид діяльності як ремонт взуття, розведення птиці, виготовлення художніх виробів, ремонт побутової техніки, мініпальні вдома, організація грибного виробництва, бджільництва, копіювання документів та інше [8, с. 132].

Працівники сільськогосподарських підприємств переважно не виявляли дієвого економічного інтересу до процесів на виробництві. Латифундисти та великі землекористувачі, які опікались головним чином витисненням максимального економічного прибутку, були зацікавлені в дешевій робочій силі. Селяни у свою чергу, потрапляючи у безвихідь і не маючи альтернатив прикладання виробничих

зусиль, змушені були працювати за вкрай низьку оплату, в тому числі і натуральному вигляді. Таким чином, складався стійкий стереотип загальної непривабливості праці в аграрному виробництві. Відбувалося формування селянина-індивідуаліста, який використовує виключно власні здібності, розраховує у розв'язанні власних проблем лише на особисті сили. Отже, можна стверджувати, що за роки державної незалежності на селі утверджувався соціальний патерналізм – досить шкідлива форма мислення [2]. Значна маса селян попросту втрачали віру в краще власне майбутнє, поліпшення особистого добробуту, ставали байдужими до навколишнього світу. Вони також зневірилися у необхідності колективної дії і можливості уповати на суспільні і державні інститути з позиції надії на допомогу [19, с. 135 – 140]. Селянин втратив здатність бачити перспективи власного життя.

Незважаючи, що на селі державою не було створено сприятливого підприємницького середовища, приватна ініціатива розвивалась, так би мовити, виходила з прихованого стану. Це особливо яскраво засвідчив стрімкий розвиток особистих господарств, які по-суті взяли на свої плечі виробництво переважної частини сільгосппродукції, що вироблялась в Україні. Дані Держкомстату підтверджували, що в 2005 р. тут вироблялось 59,3% всієї продукції, у тому числі 55% рослинництва і 66,7% тваринництва [1, с. 2].

Селяни, що мали смалкий підприємницький хист, виявляли часто неготовність балансувати між ризиком і винагородою як сутнісного елементу підприємництва. Регіональний зріз зародження сільського підприємництва засвідчував, що воно успішніше відбувалося в селах, розміщених поблизу міст, там, де селян дещо «зачіпало» урбанізоване середовище. На державному рівні практично не проводилась робота по формуванню підприємницького клімату на селі.

За відсутності активної роботи державних органів по формуванню позитивного іміджу власника, перенавчання селян, значна їх частина переключилася на зайняття найбільш поширеним видом підприємництва на селі – торгівлею. Внаслідок, кількість відповідних закладів постійно зростала, тоді як занепадали культурно-освітня, побутова сфери.

Українські селяни, порівняно зі своїми зарубіжними колегами, залишалися пасивними у відстоюванні власних інтересів. Пересічний європейський фермер мав єдину мету – виростити якомога більше сільськогосподарської продукції, щоб одержати більшу субсидію від ЄС, при цьому реальна потреба в цій продукції до уваги не бралась. Але будь-які спроби змін в аграрній політиці зустрічали активний опір фермерів, у тому числі і шляхом публічних протестів. Бюджет ЄС акумулював кошти й субсидував фермерів, і вони мали змогу насолоджуватись високим рівнем життя [16].

У 2004 р. в Україні почала працювати міжвідомча робоча група з питань розвитку підприємництва на селі, яка мала за мету координацію діяльності при розробці програм і створення нормативно-правових актів.

В кінці 1990-х років тотальне безробіття на селі активізувало процес пошуку селянами та іншими сільськими жителями нетрадиційної виробничо-господарської діяльності. На Івано-Франківщині це відбувалося у вигляді сільського зеленого туризму – формі туризму, що базувалася винятково та індивідуальній зайнятості невеликої частини селян, що проживають переважно у гірських і передгірських місцевостях. Орієнтовними витоками цього виду діяльності стали винятково гарні ліси і гори, цілюще повітря, наявність водних і лікувальних джерел. Багатьох привалював активний відпочинок гірськими стежками, а взимку лижні прогулянки, можливість поласувати шойно зловленою рибою, можливість пізнання своєрідних віковичних народних звичаїв, самобутньої культури [4, с. 148 – 155].

1. Валова продукція сільського господарства у 2005 році. Експрес-доповідь Держкомстату України. 2006. № 144. 12 с.
2. Васильчук Ю. Україна залишається патерналістською державою. Україна business. 2005. 1 жовтня.
3. Галанець В. Г., Шульський М. Г. Вплив управлінських структур на проведення реформ на селі. Економіка АПК. 1998. № 2. С. 6-13.
4. Главацька В. В. Сільський зелений туризм: сутність, функції, основи організації. Економіка АПК. 2006. № 10. С. 148.
5. Горооаяненко В. О. Економічна соціологія. К. 2006. С. 127.
6. Екологічні проблеми розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні. К., 2000. С. 87.
7. Жовтанюк І. Б. Становлення малого підприємництва. Економіка АПК. 1998. № 2. С. 30.
8. Крилова І. Г. Шляхи підвищення зайнятості сільського населення. Економіка АПК. 2006. № 2. С. 130-132.
9. Мордовінов О. Г. Природокористування в аграрній сфері перехідної економіки України. Ніжин. 2000. С. 80.
10. Осташко Т. О. Особисті селянські господарства: інституційні трансформації і перспективи. Економіка АПК. 2005. № 11. С. 58.
11. Романова Л. В. Формування підприємництва в сільському господарстві. Економіка АПК. 1999. № 1. С. 77.
12. Сівозміни в Україні. За ред. В.Ф. Сайка, П.І. Бойка. К. 2002. С. 13-15.
13. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. Т. 2. С. 173.
14. Сус Т. П. Розвиток малого бізнесу та ринок робочої сили на Івано-Франківщині. Економіка АПК. 2002. № 1. С. 98.
15. Техніка в сільському господарстві. 1999. № 2. С. 21.
16. Федорченко М. О., Янов О. В. Перспективи розвитку сільських громад у контексті формування ринку сільськогосподарських земель в Україні. <http://myland.org.ua/ukr>
17. Царенко О., Олійник Г. Захист довкілля в умовах зростання техногенного навантаження на природу. Суми. 2002. С. 21. 85.
18. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 22. Спр. 4928. Арк. 213.
19. Шпикуляк О. Г. Мотивація формування людського та соціального капіталу в аграрній сфері. Економіка АПК. 2006. № 10. С. 137.

References

1. Valova produktsiia silskoho hospodarstva u 2005 rotsi. Ekspres-dopovid Derzhkomstatu Ukrainy. 2006. № 144. 12 s.
2. Vasylchuk Yu. Ukraina zalyshaietsia paternalistskoiu derzhavoiu. Ukraina business. 2005. 1 zhovtnia.
3. Galanets V. H., Shulskiy M. H. Vplyv upravlinskykh struktur na provedennia reform na seli. Ekonomika APK. 1998. № 2. S. 6-13.
4. Glavatska V. V. Silskiy zeleniy turizm: sutnist, funktsii, osnovy orhanizatsii. Ekonomika APK. 2006. № 10. S. 148.
5. Gorodianenko V. O. Ekonomichna sotsiologhiia. K. 2006. S. 127.
6. Ekologichni problemy rozbudovy hromadianskoho suspi'stva v suchasni Ukraini. K., 2000. S. 87.
7. Zhovtaniuk I. B. Stanovlennia maloho pidpriemnytstva. Ekonomika APK. 1998. № 2. S. 30.
8. Krylova I. H. Shliahy pidvyshchennia zayniatosti silskoho naselennia. Ekonomika APK. 2006. № 2. S. 130-132.
9. Mordvinov O. H. Pryrodokorystuvannia v ahrarnii sferi perekhidnoi ekonomiky Ukrainy. Nizhyn. 2000. S. 80.
10. Ostashko T. O. Osobysti selianski hospodarstva: instytutsiini transformatsii i perspektyvy. Ekonomika APK. 2005. № 11. S. 58.
11. Romanova L. V. Formuvannia pidpriemnytstva v silskom hospodarstvi. Ekonomika APK. 1999. № 1. S. 77.
12. Sivozminy v Ukraini. Za red. V.F. Saika, P.I. Boika. K. 2002. S. 13-15.
13. Silskiy sektor Ukrainy na rubezhi tysiacholit. T. 2. S. 173.
14. Sus T. Y. Rozvytok maloho biznesu ta rynek robochoi syly na Ivano-Frankivshchyni. Ekonomika APK. 2002. № 1. S. 98.
15. Tehnika v sel'skom khoziaystve. 1999. № 2. S. 21.
16. Fedorchenko M. O., Yanov O. V. Perspektyvy rozvytku silskykh hromad u konteksti formuvannia rynku silskohospodarskykh zemel v Ukraini. <http://myland.org.ua/ukr>
17. Tsarenko O., Oliinyk H. Zahyst dovkillia v umovakh zrostantia tekhnogennoho navantazhennia na pryrodu. Sumy. 2002. S. 21, 85.

18. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 22. Spr. 4928. Ark. 213.

19. Shpykuliak O. H. Motyvatsiia formuvannia liudskoho ta sotsialnoho kapitalu v ahrarnii sferi. Ekonomika APK. 2006. № 10. S. 137.

Падалка С. С.

«Философия чернозема», как мыслительный алгоритм правящего класса Украины и его отражение в политических проектах изменений на селе 1990 – 2000 – х годов.

В статье рассматриваются особенности участия украинского политического класса в формировании земельной политики. Утверждается, что сложившееся мнение о том, что только наличие плодородных черноземов может стать гарантией социально-экономического успеха села и аграрной сферы стала его ошибкой. Проанализированы изменения в психологии крестьянства, отношении их к проблемам собственности. Отдельные сюжеты статьи раскрывают обстоятельства изменений жизненных стратегий труженников села, зарождение предпринимательства.

Ключевые слова: деревня, крестьянство, земля, экономика, предприниматели, мифы.

Padalka S. S.

«Philosophy of chernozeme», as the history of the algorithm of the right class of Ukraine and its viewing in political projects of changes in the village 1990 – 2000's years.

The article deals with the peculiarities of the participation of the Ukrainian political class in the formation of land policy. It is argued that the prevailing view that only the presence of fertile chernozem can become a guarantee of the socio - economic success of the village and agrarian sphere has become its mistake. Analyzed changes in the psychology of the peasantry, their relation to property problems. Separate scenes of the article reveal the circumstances of changes in the life strategies of village workers, the birth of entrepreneurship.

Keywords: village, peasantry, land, economy, entrepreneurs, myths.

УДК 94 (477): 364.662 + 316 (1 - 22)«1990 – 2000

І.А. АРТЮШЕНКО

КОРУПЦІЯ: ПРИЧИНИ МАСШТАБНОГО ПРОНИКНЕННЯ У СОЦІАЛЬНО – ЕКОНОМІЧНУ І ПОЛІТИЧНУ СФЕРУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (1990 – 2000 РОКИ).

В статті розглядаються причини проникнення корупції у різні сфери життя суспільства. Констатується, що в Україні склався комплекс чинників, які стали результатом поширення даного явища. Проаналізовані економічні, ціннісно – ментальні і соціальні фактори, які сприяли прояви корупції.

Ключові слова: корупція, економіка, суспільство, політика, менталітет, закон.

Корупція в Україні відрізнялася від зарубіжних аналогів даного явища передусім масштабністю та характером її проявів, впливом на економічні, соціальні, політичні, правові та інші процеси. Протягом 1990 – 2000-х років корупція характеризувала основні відносини в українському суспільстві. Передусім в ній проявлялася неефективність влади, недосконалість державних інститутів. В суспільстві зберігалася міцними стереотипи толерантності щодо корупції. У масовій свідомості переважала думка, що дане явище не приносить значної шкоди суспільству. Тому корупційні шляхи вирішення повсякденних проблем обиралися значною частиною населення. Багато українців розглядали корупцію, як механізм прискорення розв'язання власних проблем. Толерантне ставлення суспільства до корупції пояснювалося тим, що більшість населення не усвідомлювали справжнього її масштабу та наслідків. Як наслідок, формувався такий небезпечний феномен, як «корупційна культура». За різними оцінками, до 6,5 % середньорічних доходів підприємці в Україні витрачали на хабарів на рівні двомісячного торгового обороту країни [2, с. 8].

Основний внесок у розвиток корупції робило також падіння моралі, яке розпочалося на початку 1990 – х років з посиленням культу споживацтва.

Політичні передумови поширення корупції залишалися детермінантними. Серед них: – прорахунки у політиці реформування; – незавершеність формування